

6. Клименко Н., Карпіловська Є., Кислюк Л. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі: монографія. К., Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. 336 с.
7. Рудакова Т. М. Принципи засвоєння неозапозичень в українській літературній мові: орфографічна адаптація. Філологічні науки. 2013. Книга 1. С. 129 – 135.
8. Селігей П. О. Що нам робити із запозиченнями? Українська мова. 2007. № 3, С. 3 – 16.
9. Сучасний словник іншомовних слів: близько 20 тис. слів та словосполучень. Уклад. О. І. Скопненко, Т. В. Цимбалюк. К.: Довіра, 2006. 789 с.

УДК 81'373.43

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2022.22.2.6>

НЕОЛОГІЗМИ СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ ЛЕКСИКИ

NEOLOGISMS OF SOCIAL AND POLITICAL VOCABULARY

Теглівець Ю.В.,

orcid.org/0000-0002-7221-7554кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови

Національного університету «Львівська політехніка»

Статтю присвячено аналізу лексико-семантичних процесів творення *неологізмів* суспільно-політичної лексики. Мова як динамічна система реагує на різні суспільні обставини та історичні події. Такі процеси сприяють виникненню *неологізмів*. Актуальність дослідження інноваційної лексики зумовлена великою кількістю і частотою її вживання.

У роботі розглянуто історію дослідження інноваційної лексики, проаналізовано тлумачення поняття *неологізм* різних науковців.

Аналіз праць багатьох науковців свідчить, що в них відсутня єдина думка на поняття *неологізм*. Погляди науковців збігаються у тому, що *неологізм* можна легко вирізнити з-поміж інших лексичних одиниць завдяки тим поняттям, які виникли недавно. Виокремлено основні критерії, за якими *неологізми* можна легко вирізнити з-поміж інших лексичних одиниць: 1) неологізми-синоніми до наявних у мові слів; 2) лексеми на позначення нових реалій; 3) неологізми, що розширюють семантику вихідної лексеми; 4) лексеми пасивного фонду лексики, що в певний момент стали активними, наповнивши зміст додатковим значенням.

Зібраний фактичний матеріал свідчить, що найчастіше поява суспільно-політичних *неологізмів* пов'язана зі зміною семантики наявних у мові лексем. Процес розширення семантики усталених лексем найчастіше відбувається за допомогою метафоризації або метонімізації. Це можна простежити на прикладі лексем *паляниця*, *Чорнобаївка*, *світильник*, *перелічка* тощо.

У статті продемонстровано, як явище детермінологізації сприяє розвитку нового переносного значення певного терміна. Цей процес характеризується втратою терміном асоціативних зв'язків із поняттями певної терміносистеми, розвитком нового переносного значення, розширенням можливості поєднуватися з іншими лексемами та переходом в іншу сферу функціонування. Зазначено, що найбільших змін зазнали терміни *військо*, *війна*, *фронт*, *бригада*.

Досліджуваний мовний матеріал засвідчує, що *неологізми* суспільно-політичної лексики є одним із основних джерел збагачення лексичного фонду сучасної української мови. Переосмислення семантики наявних у мові лексем відбувається за загальномовними законами, які зумовлюють появу нових значень, сферу функціонування, звуження чи розширення семантики. Продуктивність лексико-семантичного способу спричинена тенденціями розвитку сучасної української літературної мови.

Ключові слова: неологізм, семантика, словотвір, суспільно-політична лексика, лексема.

The article is devoted to the analysis of lexical and semantic processes of creation of neologisms of socio - political vocabulary. Language as a dynamic system responds to various social circumstances and historical events. Such processes contribute to the emergence of neologisms. The relevance of the study of innovative vocabulary is due to the large number and frequency of its use.

The history of research of innovative vocabulary is considered in the work, the interpretation of the concept of neologism of different scientists is analyzed.

Analysis of the works of many scholars shows that they lack a unanimous opinion on the concept of neologism. Scholars agree that neologisms can be easily distinguished from other lexical items due to concepts that have emerged recently. The main criteria by which neologisms can be easily distinguished from other lexical units are highlighted: 1) neologisms-synonyms to the words available in the language; 2) lexemes to denote new realities; 3) neologisms that expand the semantics of the original token; 4) lexemes of the passive fund of vocabulary, which at some point became active, filling the content with additional meaning.

The collected factual material shows that most often the appearance of socio-political neologisms is associated with a change in the semantics of the lexemes available in the language. The process of expanding the semantics of established tokens often occurs through metaphorization or metonymization. This can be traced to the example of the lexemes *palyanytsya*, *Chornobaivka*, *lamp*, *perepichka* etc.

The article demonstrates how the phenomenon of determinization contributes to the development of a new figurative meaning of a certain term. This process is characterized by the loss of the term associative ties with the concepts of a particular terminology, the development of a new figurative meaning, the expansion of the ability to combine with other tokens and the transition to another area of operation. It is noted that the terms *army*, *war*, *front*, *brigade* underwent the greatest changes.

The studied linguistic material testifies that neologisms of socio-political vocabulary are one of the main sources of enrichment of the lexical fund of the modern Ukrainian language. Rethinking the semantics of existing tokens in the language is based on common laws, which determine the emergence of new meanings, the scope of functioning, narrowing or expanding semantics. The productivity of the lexical-semantic method is caused by the tendencies of development of the modern Ukrainian literary language.

Key words: neologism, semantics, word formation, socio-political vocabulary, lexeme.

Постановка проблеми. Мова як живий організм та основний інструмент комунікації перебуває в постійному розвитку, реагуючи на різні суспільні обставини та історичні події, у яких перебуває її носій. На кожному етапі існування розвиваються саме такі засоби й способи вираження мови, які найбільше відповідають новим особливостям суспільно-політичного процесу та умовам мовленнєвої комунікації. Звідси випливає одне із найважливіших завдань мови – забезпечити потреби суспільства у висвітленні інформації на ті чи інші події, а також продемонструвати ставлення до них носіїв мови. Така динамічність лексики зумовлює виникнення *неологізмів* – інноваційних лексичних одиниць, які збагачують словниковий запас та впливають на культуру мовлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У сучасному мовознавстві чимало науковців досліджували проблему *неологізмів*. В останні десятиліття *неологізми* української мови вивчали здебільшого у плані загальних словотвірних, лексико-семантичних та стилістичних тенденцій розвитку. А. Нелюба, А. Москаленко, О. Сербенська, І. Шашкін аналізували лексико-семантичні та стилістичні функції *неологізмів*. П. Горещкий, А. Коваль, О. Пономарів розглядали *неологізми* з точки зору стилістики.

На сучасному етапі розвитку української мови семантичні інновації вивчають науковці Ю. Зацний, Ж. Колоїз, О. Косович, О. Селіванова, О. Стишов, Л. Струганець, Д. Мазурик, О. Тараненко та ін. Дослідники хоч і не дійшли спільної думки щодо трактування поняття *неологізм* та осмислення його особливостей, все ж у своїх працях виокремили його основні різновиди, дослідили походження інноваційної лексики та її вплив на аудиторію.

Зазвичай поняття *неологізм* розуміють як «нове слово або вислів, що з'являється у мові» [СУМ, т. 5, с. 348].

На думку О. Селіванової: «*Неологізм* – слово чи сполука, використані мовою в певний період на позначення нового або вже наявного поняття в новому значенні й усвідомлюється носіями мови» [5, с. 43].

Ж. Колоїз зазначає, що *неологізмом* можна вважати «все те нове, що характеризує зміни і розвиток мови» [2, с. 82]. Науковиця пропонує залежно від мовного рівня диференціювати *неологізми* на лексичні, семантичні, фразеологічні, граматичні тощо.

О. Косович під *неологізмом* розуміє «слова, які узуально існують у певний період у певній мові, підмові, мовній сфері тощо, і, які до того часу не існували. Таке визначення ґрунтується на розумінні *неологізмів* як соціально-історичної категорії з урахуванням багатосторонньої відносності поняття «нове»» [3, с. 72].

О. Стишов розглядає термін *неологізм* як лексичну одиницю, яка виникла у суспільстві на позначення нових явищ та понять, зумовлених розвитком у житті [7, с. 291].

Ю. Зацний стверджує, що «визначення *неологізмів* як слів або зворотів, що створені для позначення нового (раніше відомого) предмета або для вираження нового поняття, не можна вважати вичерпним, оскільки таке визначення включає не всі різновиди інновацій. Використання інших критеріїв (денотативного, стилістичного, лексикографічного) також не охоплює всіх *неологізмів*» [1, с. 5].

Загалом погляди науковців збігаються у тому, що *неологізми* можна легко вирізнити з-поміж інших лексичних одиниць завдяки тим поняттям, які з'явилися недавно. Прикметною рисою таких лексичних одиниць є те, що вони практично відсутні у словниках на початковому етапі свого виникнення, а також лексикографічно не описано ті визначення, яких набувають *неологізми* з розвитком розширення значення.

М. Шутова зазначає, що нова лексична одиниця проходить певні стадії. Після появи *неологізм*

поширюється як загальноживана лексема, яку приймають носії мови (стадія соціалізації), далі відбувається процес лексикалізації, коли відбувається процес придбання навичок використання *неологізму* в суспільстві, виявленні умов та протипоказань для його використання в різних контекстах. Як результат утворюється лексична одиниця окремого структурного типу (просте, похідне, складне, складнопохідне слово чи словосполучення), яка входить у різні словники [8, с. 79].

Серед основних критеріїв, за якими *неологізми* можна легко вирізнити з-поміж інших лексичних одиниць, можна виділити такі: 1) неологізми-синоніми до наявних у мові слів; 2) лексеми на позначення нових реалій; 3) неологізми, що розширюють семантику вихідної лексеми; 4) лексеми пасивного фонду лексики, що в певний момент стали активними, наповнивши зміст додатковим значенням.

Мета статті – проаналізувати лексико-семантичні процеси творення *неологізмів* суспільно-політичної лексики. Джерельною базою слугували слова та вирази із соцмереж від початку масштабного вторгнення росії на територію України. Вибір зумовлено тим, що соцмережі стають потужним інструментом впливу на соціальне, культурне та політичне життя, зокрема в плані мови, оскільки завдяки своїй масовості вони здатні якнайшвидше реагувати на зміни в суспільстві. Досягнення зазначеної мети передбачає реалізацію таких **завдань**: 1) продемонструвати, як лексико-семантичні процеси впливають на розширення значень наявних у мові лексем; 2) дослідити, як явище детермінологізації сприяє розвитку нового переносного значення певного терміна, розширюючи його здатність поєднуватися з іншими лексемами та переходити в іншу сферу функціонування.

Виклад основного матеріалу. Зібраний фактичний матеріал свідчить, що найчастіше поява суспільно-політичних *неологізмів* пов'язана зі зміною семантики наявних у мові лексем. Семантичний *неологізм*, або *неосемант*, – це вже наявна у мові лексема, яка розвиває нове значення. На думку Л. Струганець, труднощі дослідження семантичних неологізмів зумовлені тим, що не завжди зрозуміло, чи нове значення вже сформоване, чи йдеться про розширення лексичної та синтаксичної сполучуваності слів [5, с. 180]. Тому аналіз неосемантів неможливий без врахування нових синтагматичних зв'язків у лексичній системі.

Процес розширення семантики усталених лексем найчастіше відбувається за допомогою метафоризації або метонімізації – переносу наймену-

вання на новий об'єкт на основі їх подібності чи суміжності відповідно. Семантичний розвиток слова на основі метафоричних перенесень, як відомо, виявляється в розширенні або звуженні, узагальненні чи конкретизації, уточненні твір-ного значення, в семантичному переосмисленні об'єкта дійсності унаслідок порівняння його з іншим об'єктом за подібністю властивостей, ознак, рис, форм та ін. Слово, що набуло нового значення, часто, крім нової функції, наповнення новим психологічним змістом, супроводжується стилістичною емоційно-експресивною конотацією.

Наприклад, лексема *паялиця* («хлібина переважно з пшеничного борошна, певним чином змішаного» [СУМ, т. 6, с. 33]), у семантиці якої присутнє нейтральне емоційно-експресивне забарвлення, розширила своє значення до поняття мовного коду (за ним можна розпізнати, що мова, якою розмовляє людина, є для неї нерідною) і до символу України (*все буде паялиця*). Топонім *Чорнобаївка*, починаючи з 27 лютого 2022 р., розширив межі вихідного значення (село в Україні в Херсонській області) до таких: *назва країни* (Чорнобаївка – вся Україна), *напря́м* (на Чорнобаївку), *спортивне поняття* (Чорнобаївка – рахунок 10:0), *кінематографічне поняття* (Чорнобаївка – новий епізод; 1 серія 8 сезону), *географічне поняття* (Чорнобаївка – Бермудський трикутник), *астрофізичне поняття* (Чорнобаївка – чорна діра) тощо. Скорочена форма імені *Іван* набула емоційно-експресивного забарвлення та стала загальною назвою для окупантів з росії – *ваньки*, яку також використовують у фразах *ваньки пустили ракету* (про ракетний обстріл) або *ваньки знову щось везуть на велосипеді* (якщо сигнал тривоги тривалий). Щодо президента росії вживають вислови *бункерний дід*, *бункерний шизофренік*, *ботоксний карлик*. У цих словосполученнях простежуємо розвиток значення лексеми *бункер* («вмістилище для недовгого зберігання і перевантаження сипких матеріалів; може бути складовою частиною якоїсь машини» [СУМ, т. 1, с. 256]) та медичних понять *шизофренік*, *ботокс*, які набули в *неологізмах* додаткових емоційно-експресивних конотацій. Метафоризацію кулінарних понять можна зауважити в іронічних назвах білорусів у значенні загарбників – *картопля в мундирі*, *деруни*, *чипси*. Лексема *імператор* («найвищий титул монарха, а також особа, що має цей титул» [СУМ, т. 4, с. 20]), що містить нейтральну конотацію, набула емоційно-експресивного забарвлення у словосполученні *картопляний імператор* (назва президента Білорусі); лексема *перепічка* (одна з кулінарних візитівок

Києва) з нейтральною конотацією у своєму змісті («поколоти ніжом корж, що робиться із кислого хлібного тіста і печеться на сковороді, намащеної маслом або салом» [СУМ, т. 6, с. 251]) розширила значення до назви знищених окупантів у Києві, набувши іронічного забарвлення та негативної оцінки.

Високої продуктивності у творенні *неологізмів* набули зооморфні метафори, утворені за зовнішньою подібністю чи особливостями поведінки тварин, птахів, комах тощо. Наприклад, зовнішній вираз обличчя лаврова зумовив появу словосполучень *сумне лоша*, *сумна конячка*, *дипломатична конячка*; для назви лукашенка у словосполученні *вусатий тарган* (суржиковий варіант *таракан*) використано лексему вже з наявною негативною конотацією *тарган*, що вказує на шкідника («прямокрила комаха чорного чи бурого кольору з довгими вусиками, що живе в житлових приміщеннях і пошкоджує харчові продукти, а іноді переносить збудників різних захворювань» [СУМ, т. 10, с. 40]); недолугі загарбники, які захопили Чорнобильську АЕС, отримали назву *мавпа з гранатою*, що впливає з характеристики непередбачуваної поведінки тварини. Сему 'діяти на ураження окупанта' простежуємо у словосполученні *бандерівські бджоли*. Лексема *світильник* («прилад для освітлення у вигляді лампади, площки, куди наливають олію і вставляють гніт» [СУМ, т. 9, с. 89]) була емоційно нейтральною. Розширення значення відповідно надало додаткового емоційно-експресивного забарвлення, коли 31.03.2021 р. *світильниками* почали називати окупантів, які виїхали з Чорнобильської зони відчуження, натякаючи на ступінь радіоактивного опромінення. Лексеми *коктейль*, *смюзі*, *лікер*, у яких інтегральною є сема 'напій', завдяки метафоричному перенесенню розширили своє значення до поняття «найпростішої саморобної запалювальної зброї на основі легкозаймистої суміші (бензину, розчинника)» у словах та словосполученнях *коктейль Молотова*, *бандерівське смюзі* (варіант *Бандера-смюзі*), *узвар Бандери*, *узвар по-бандерівськи*, *лікер за українською рецептурою*. Зміну позитивної конотації словосполучення *коктейльна сукня* (вишукана сукня для вечірки) на негативну простежуємо під час розширення значення цього словосполучення – «ганчірки з вечірньої сукні, які пішли на бандерівське смюзі».

Багато лексико-семантичних процесів відбувається в мові через детермінологізацію. Це явище характеризується втратою терміном асоціативних зв'язків із поняттями певної терміносистеми, розвитком нового переносного значення, роз-

ширенням можливості поєднуватися з іншими лексемами та переходом в іншу сферу функціонування. Переосмислення можуть зазнати і цілі терміносистеми, й окремі терміни різних терміносистем, межі лексичної сполучуваності яких значно розширилися. В аналізованих *неологізмах* спостерігаємо функційну детермінологізацію, яка передбачає «вживання терміна в прямому значенні, але поза межами його термінологічного поля» [4, с. 65].

Яскравим прикладом переосмислення значення може слугувати термін *військо* («збройні сили держави; армія» [СУМ, т. 1, с. 670]), який демонструє зміни, зумовлені різним стилістичним статусом вже наявного і нового значення у словосполученнях *диванні війська* (це особлива категорія громадян, яка закликає до активних військових дій, але при цьому абсолютно не готові в цьому брати участь), *коридорні* (суржиковий варіант *калідорні*) *війська* (громадяни, які перебувають в укритті в межах власних домівок і намагаються коментувати дії військових чи аналізувати певні події), словосполучення *Ющенкове військо* (про бджіл, які покусали окупантів 31.03.2022 р. в Олешківському районі Херсонської області) утворено завдяки асоціації з хобі колишнього президента Ющенка, який утримував пасіку, *інтернет-війська* (громадяни України, які намагаються донести інформацію про воєнні злочини росії у соцмережах, блокують неприйнятний контент тощо), *кухонні війська України* (заклади громадського харчування, які смачно й поживно годують українську армію та тероборону), *тракторні війська України* (підрозділ, що збирає полишену на полі бою російську техніку й передає її на озброєння українській армії). Причиною переосмислення терміна *фронт* («місце, район, де відбуваються воєнні дії і розташовані діючі війська під час війни» [СУМ, т. 10, с. 645]) стало широке застосування зазначеної лексеми з експресивно-емоційним забарвленням у словосполученнях *картопляний фронт*, *мовний фронт*, *інформаційний фронт*, *креативний фронт*, у яких інтегральною є сема 'дія з певною метою'. Процес детермінологізації простежуємо щодо терміна *війна* («організована збройна боротьба між державами, суспільними класами тощо» [СУМ, т. 1, с. 669]), який набуває емоційно-експресивних конотацій у словосполученнях *цукрові війни* (іронічна назва бійки мешканців росії за цукор, продаж якого обмежено), *рейкова війна* (знищення сигнального обладнання залізниці та блокування колій, щоб ними не змогли скористатися окупаційні війська). Значення терміна *винишувач* («бойовий, швидкохідний літак із сильним озброєнням»

[СУМ, т. 1, с. 440]) трансформувалося у словосполученні *біолабораторний винищувач* (іронічна назва голубів). Лексема *партизан* набула розширеного змісту у словосполученні *рейкові партизани* (особи, які блокують колії та знищують сигнальне обладнання залізниці на території Білорусі, щоб перешкодити окупантам). Терміни *батальйон* («військовий підрозділ, що складається з кількох рот» [СУМ, т. 1, с. 110]) та *десант* («висадка війська з літака, морського судна і т. ін. на територію, зайняту противником для ведення там бойових дій» [СУМ, т. 2, с. 255]) у процесі детермінологізації набули додаткової семи 'діяти на ураження окупанта' у словосполученнях *батальйон голубів*, *гусячий десант*.

Зміни у семантиці простежуємо не лише на рівні синтагматики, а й парадигматики. У сучасній суспільно-політичній лексиці неосеманти утворюють синонімії ряди. Наприклад, слова *згуби* (суржиковий варіант – *патіряшки*), *чмоня*,

сопля мамкіна, *недомірок* розширили значення лексеми *полонений*, надавши їй емоційно-експресивних конотацій. Значення лексеми *загарбник* («той, хто насильно захоплює що-небудь» [СУМ, т. 3, с. 71]) конкретизував синонімії ряд *орки*, *одноклітинні орки*, *урки*, *русня*, *рашисти*, *оруля* (армія росії), а також доповнив її зміст емоційно-експресивними відтінками.

Висновки. Досліджуваний мовний матеріал засвідчує, що *неологізми* суспільно-політичної лексики є одним із основних джерел збагачення лексичного фонду сучасної української мови. Переосмислення семантики наявних у мові лексем відбувається за загальномовними законами, які зумовлюють появу нових значень, сферу функціонування, звуження чи розширення семантики. Продуктивність лексико-семантичного способу словотворення спричинена тенденціями розвитку сучасної української літературної мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Зацний Ю. А. Янков А. В. Інновації у словниковому складі англійської мови початку XXI століття: англо-український словник : словник неологізмів. Вінниця : Нова книга, 2008. 360 с.
2. Колоїз Ж. В. До питання про диференціацію основних понять неології. *Вісник Запорізького ун-ту : Філологічні науки*. Запоріжжя, 2002. № 3. С. 78-83.
3. Косович О. В. До питання про суть неологізму в сучасній лінгвістиці. *Записки з романо-германської філології*. 2012. Вип. 2. С. 71-79.
4. Куньч З. Детермінологізація як механізм художньої образності (на матеріалі роману Ліни Костенко «Записки українського самашедшого»). *Термінологічна актуалізація української мовної дійсності : монографія* / Фаріон І. Д. та ін. Львів : Галицька Видавнича Спілка, 2020. 232 с.
5. Селіванова О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : Підручник. Полтава: Довкілля-К., 2008. 712 с.
6. Словник української мови : в 11 т. / [Уклад. І.К. Білодід та ін.]. Київ : Наукова думка, 1970-1980.
7. Стишов О. А. Українська лексика кінця XX століття (на матеріалі мови засобів масової інформації): монографія. Київ : Видавничий центр КНЛУ, 2003. 392 с.
8. Шутова М. Неологізми в сучасній англійській мові. *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО Київського національного лінгвістичного університету. Філологія, педагогіка, психологія*. 2010. Вип. 21. С. 79-85.